

ISSN (Print) 2616-6887
ISSN (Online) 2617-605X

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің

ХАБАРШЫСЫ ВЕСТНИК BULLETIN

Евразийского национального
университета имени Л.Н. Гумилева

of L.N. Gumilyov
Eurasian National University

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР. АЙМАҚТАНУ.
ШЫҒЫСТАНУ. ТҮРКІТАНУ сериясы
POLITICAL SCIENCE. REGIONAL STUDIES.
ORIENTAL STUDIES. TURKOLOGY Series
Серия ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ. РЕГИОНОВЕДЕНИЕ.
ВОСТОКОВЕДЕНИЕ. ТЮРКОЛОГИЯ

№ 1(142)/2023

1995 жылдан бастап шығады

Founded in 1995

Издается с 1995 года

Жылына 4 рет шығады

Published 4 times a year

Выходит 4 раза в год

Астана, 2023

Astana, 2023

Бас редакторы: **Нургазина Р.А.**
с.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (саяси ғылымдар)

Бас редактордың орынбасары **Нечаева Е.Д.**, с.ғ.к., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана,
Қазақстан (саяси ғылымдар)
Бас редактордың орынбасары **Медеубаева Ж.М.**, Ph.D., т.ғ.к., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана,
Қазақстан (саяси ғылымдар)

Редакция алқасы

Абжапшарова Б.Ж. т.ғ.д., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (шығыстану)
Азмуханова А.М. т.ғ.к., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (шығыстану)
Әлиева С.К. т.ғ.к., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (саяси ғылымдар)
Борисов Н.А. с.ғ.д., Ресей мемлекеттік гуманитарлық университетінің теориялық және қолданбалы саясаттану
кафедрасының меңгерушісі, Мәскеу, Ресей (саяси ғылымдар)
Бюлегенова Б.Б. с.ғ.к., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (саяси ғылымдар)
Галимуллина А. Ф. ф.ғ.д., доцент, Қазан федералды университеті, Қазан, Татарстан Республикасы, Ресей
Федерациясы (түркітану)
Дегтярев Д.А. с.ғ.д., э.ғ.к., профессор, РУДН, МГИМО СИМ, Спбму, Мәскеу, Санкт-Петербург, Ресей (саяси
ғылымдар)
Джубатова Б.Н. ф.ғ.д., проф., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан (шығыстану)
Дюсембекова М.К. с.ғ.к., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (саяси ғылымдар)
Ескеева М.К. ф.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (түркітану)
Курылев К.П. т.ғ.д., проф., Ресей Халықтар Достығы Университеті (РУДН), Мәскеу, Ресей (саяси ғылымдар)
Ланко Д.А. с.ғ.к., доцент, Санкт-Петербург мемлекеттік университеті, Санкт-Петербург, Ресей (саяси
ғылымдар)
Невская И.А. ф.ғ.к., проф., Гете атындағы университет, Франкфурт-на-Майне, Германия (түркітану)
Нұрбаев Ж.Е. т.ғ.к., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (аймақтану)
Оспанова А.Н. Ph.D., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (аймақтану)
Рыстина И.С. Ph.D., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (саяси ғылымдар)
Смагулова Г.М. т.ғ. к., доцент, Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды,
Қазақстан (саяси ғылымдар)
Стамбулов С.Б. Ph.D. доцент, Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды,
Қазақстан (аймақтану)
Сыздыкова Ж.С. т.ғ.д., проф., М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті, Мәскеу, Ресей
(аймақтану)
Тектігүл Ж.О. ф.ғ.д., Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан (түркітану)
Троцкий Е.Ф. т.ғ.д., проф., Томск мемлекеттік университеті, Томск, Ресей (аймақтану)
Тыбыкова Л.Н. ф.ғ.к., проф., Горно-Алтай мемлекеттік университеті, Горно-Алтайск, Ресей (аймақтану)
Уяма Томохико т.ғ.д., проф., Хоккайдо университеті, Саппоро, Жапония (шығыстану)
Шаймердинова Н.Г. ф.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан (түркітану)
Юсупова А.Ш. ф.ғ.д., проф., Қазан мемлекеттік университеті, Қазан, Ресей (шығыстану)

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Сәтпаев к-сі, 2, 402 б.

Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-410)

E-mail: vest_polit@enu.kz, web-site: <http://bulpolit.enu.kz/>

Жауапты хатшы: Тұбышева А.А.

**Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. САЯСИ ҒЫЛЫМДАР. АЙМАҚТАНУ.
ШЫҒЫСТАНУ. ТҮРКІТАНУ сериясы**

Меншіктенуші: «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» КЕАҚ

Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігімен тіркелген. 24.02.2021 ж. № KZ05VPY00032822 - қайта
есепке қою туралы куәлігі

Ашық қолданудағы электрондық нұсқа: <http://bulpolit.enu.kz> Мерзімділігі: жылына 4 рет. Тиражы: 20 дана

Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қажымұқан к-сі, 13/1, тел.: +7(7172)709-500 (ішкі 31-410)

© Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Editor-in-Chief: **Roza Nurtazina**

Doctor of Political Sciences, Prof., L.N.Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (political science)

Deputy Editor-in-Chief: **Yelena Nechayeva**, *Can. of Political Sci., Prof., L.N.Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (political science)*
Deputy Editor-in-Chief: **Zh anar Medeubaeva**, *Ph.D., Can. of Historical Sci., Assoc.Prof., L.N.Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (political science)*

Editorial board

- Abzhapparova B.Zh.** Doctor of Historical Sci., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (oriental studies)
Azmukhanova A.M. Can. of Historical Sci., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (oriental studies)
Aliyeva S.K. Can. of Historical Sci., Prof., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (political sciences)
Borisov N.A. Doctor of Political Sci., Head of the Department of Theoretical and Applied Political Science, Russian State University for the Humanities, Moscow, Russia (political sciences)
Byulegenova B. B. Candidate of Political Sci., Associate Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (political sciences)
Galimullina A.F. Doctor of Philosophy, Associate Professor, Kazan (Volga Region) Federal University, Kazan, Republic of Tatarstan, Russian Federation (turkology).
Degtyarev D.A. Doctor of Political Science, Candidate of Economic Sciences, Professor, RUDN, MGIMO MFA, St. Petersburg State University, Moscow, St. Petersburg, Russia (political sciences)
Dzhubatova B.N. Doctor of Philosophy, Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan (**oriental studies**)
Dyusembekova M.K. Can. of Political Sci., Associate Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (political sciences)
Eskeyeva M.K. Doctor of Philosophy, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (turkology)
Kurylev K.P. Doctor of History, Professor, RUDN, Moscow, Russia (political sciences)
Lanko D.A. Candidate of Political Sciences, Associate Professor, Saint Petersburg State University, Saint Petersburg, Russia (political sciences)
Nevskaya I.A. Ph.D., Goethe University, Frankfurt-am-Maine, Germany (turkology)
Nurbaev Zh.E. Candidate of Historical Sciences, L. N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (regional studies)
Ospanova A.N. Ph.D., Associate Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (regional studies)
Rystina I.S. Ph.D., L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan (political science)
Smagulova G.M. Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, E.A. Buketov Karaganda State University, Karaganda, Kazakhstan (political Science)
Stambulov S.B. Ph.D., Associate Professor, E.A. Buketov Karaganda State University, Karaganda, Kazakhstan (regional studies)
Syzdykova Zh. S. Ph.D., Professor, Lomonosov Moscow State University, Moscow, Russia (regional studies)
Tektigul J.O. Doctor of Philosophy, K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan (turkology)
Trotsky E.F. Doctor of Historical Sciences, Professor, Tomsk State University, Tomsk, Russia (regional studies)
Tybykova L.N. Candidate of Philosophy, Professor, Gorno-Altai State University, Gorno-Altai, Russia (regional studies)
Uyama Tomohiko Doctor of Historical Sciences, Professor, Hokkaido University, Sapporo, Japan (oriental Studies)
Shaimerdinova N.G. Doctor of Philosophy, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan (turkology)
Yusupova A.Sh. Doctor of Philosophy, Professor, Kazan State University, Kazan, Russia (oriental Studies)

Editorial address: 2, Satpayev str., of. 402, Astana city, Kazakhstan, 010008.

Tel.: +7(7172) 709-500 (ext. 31-410). E-mail: vest_polit@enu.kz, web-site: <http://bulpolit.enu.kz>

Responsible secretary: A.A. Tubysheva

Bulletin of the L.N.Gumilyov Eurasian National University POLITICAL SCIENCE. REGIONAL STUDIES. ORIENTAL STUDIES. TURKOLOGY Series

Owner: Non-profit joint-stock company «L.N.Gumilyov Eurasian National University»

Registered by the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan. Rediscount certificate No. KZ05VPY00032822 dated 24.02. 2021

Available at: <http://bulpolit.enu.kz> Periodicity: 4 times a year. Circulation: 20 copies

Address of printing house: 13/1 Kazhimukan str., Astana, Kazakhstan 010008; tel.: +7(7172) 709-500 (ext.31-410)

Главный редактор: **Нуртазина Р.А.**
д.полит.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (полит. науки)

Зам. главного редактора: **Нечаева Е.Д.**, *к.полит.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (полит. науки)*
Зам. главного редактора: **Медеубаева Ж.М.**, *Ph.D., к.и.н., доцент, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (полит.науки)*

Редакционная коллегия

Абжаппарова Б.Ж. д.и.н., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (востоковедение)
Азмуханова А.М. к.и.н., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (востоковедение)
Алиева С.К. к.и.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (полит.науки)
Борисов Н.А. д.п.н., заведующий кафедрой теоретической и прикладной политологии Российский государственный гуманитарный университет России, Москва, Россия (полит. науки)
Бюлегенова Б.Б. к.п.н., доцент, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (полит.науки)
Галимуллина А.Ф. д.ф.н., доцент. ФГАОУ ВО «Казанский (Приволжский) федеральный университет», Казань, Республика Татарстан, Российская Федерация (тюркология)
Дегтярев Д.А. д.п.н., к.э.н., проф., РУДН,МГИМО МИД, СПбГУ, Москва, Санкт-Петербург, Россия (полит.науки)
Джубатова Б.Н. д.ф.н., проф., КазНУ им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан (востоковедение)
Ескеева М.К. д.ф.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (тюркология)
Курылев К.П. д.и.н., проф., РУДН, Москва, Россия (полит.науки)
Ланко Д.А. к.п.н., доцент, Санкт-Петербургский гос.университет, Санкт-Петербург, Россия (полит.науки)
Невская И.А. Ph.D., Гете Университет, Франкфурт-на-Майне, Германия (тюркология)
Нурбаев Ж.Е. к.и.н., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (регионоведение)
Оспанова А.Н. Ph.D., доцент, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (регионоведение)
Рыстина И.С. Ph.D., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (полит.науки)
Смагулова Г.М. к.и.н., доцент КарГУ им. Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан (полит.науки)
Стамбулов С.Б. Ph.D., доцент КарГУ им. Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан (регионоведение)
Сыздыкова Ж.С. д.и.н., проф., МГУ имени М.В. Ломоносова, Москва, Россия (регионоведение)
Тектигул Ж.О. д.ф.н., Актюбинский региональный университет им. К. Жубанова, Актюбе, Казахстан (тюркология)
Троцкий Е.Ф. д.и.н., проф., Томский государственный университет, Томск, Россия (регионоведение)
Тыбыкова Л.Н. к.ф.н., проф., Горно-Алтайский государственный университет, Горно-Алтайск, Россия (регионоведение)
Уяма Томохико д.и.н., проф., Университет Хоккайдо, Саппоро, Япония (востоковедение)
Шаймердинова Н.Г. д.ф.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан (тюркология)
Юсупова А.Ш. д.ф.н., проф., Казанский государственный университет, Казань, Россия (востоковедение)

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Сатпаева, 2, каб. 402 Тел.: +7(7172) 709-500 (вн. 31-410)

E-mail: vest_polit@enu.kz, web-site: <http://bulpolit.enu.kz/>

Ответственный секретарь: *Тубышева А.А.*

Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия: ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ. РЕГИОНОВЕДЕНИЕ. ВОСТОКОВЕДЕНИЕ. ТЮРКОЛОГИЯ

Собственник: НАО «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева». Зарегистрировано Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан. Свидетельство о постановке на переучет № KZ05VPY00032822 от 24.02.2021 г.

Электронная версия в открытом доступе: <http://bulpolit.enu.kz> Периодичность: 4 раза в год. Тираж: 20 экземпляров

Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Кажымукана, 13/1, тел.: +7(7172)709-500 (вн.31-410)

© Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

Л.Б. Коригова
Е.Ф. Сергазин
Д.Ф. Нурпеисова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(E-mail: mila.korigova@mail.ru, sergazin1958@mail.ru, gndayana7@mail.ru)

Әлемдегі көші-қон процестерінің эволюциясы: Батыс ғалымдарының зерттеулері

Аңдатпа. Мақалада авторлар көші-қон процестерінің эволюциясын қарастырып, көші-қон терминінің мағынасын анықтайды. Көші-қон мәселелері басқаруға қиын, көші-қонға әсер ететін көптеген факторлары бар әлемдегі ең өзекті мәселелердің бірі. Тағы бір қиындық оның мәнін түсінуде бірліктің де, оны зерттеудегі ортақ көзқарастардың да болмауымен байланысты.

Зерттеуде авторлар экономикалық, саяси, экологиялық, рекреациялық, отбасылық, этникалық және басқа да себептерді қамтуы мүмкін көші-қон қозғалыстарының себептерін жіктеу ерекшелігін сипаттайды. Мақалада нәтижесінде көптеген теориялар пайда болған батыс ғалымдарының зерттеулеріне басымдық берілді. Көші-қон мәселелеріне қызығушылық артып келеді, бұл таңдалған тақырыптың өзектілігін және әлемдегі жаһандану процестерінің көші-қон процестеріне ықпалының артқанын растайды. Қорытындыда авторлар батыстық зерттеулерде белгілі бір сабақтастық бар деген нәтижеге келеді — ғалымдардың көпшілігі өз еңбектерінде алдыңғы зерттеушілердің тәжірибесіне сүйенеді, көпшілігі тарту және итермелеу факторларымен әрекет етеді.

Түйін сөздер: көші-қон, көші-қон процестері, жаһандану, босқындар, қарулы қақтығыстар.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2023-142-1-166-173>

Түсті: 20.11.2022 / Жариялауға қабылданды: 17.01.2023

Кіріспе

Адамдар туылған сәттен бастап үнемі қозғалыста жүреді: табиғи (туылады, өледі), әлеуметтік (өз әлеуметтік статусын, мамандығын, қызмет саласын, т.б. өзгертеді), көші қон (бір мемлекеттің ішінде де, мемлекеттен тыс жерлерге де әр түрлі себептермен қоныс аударады). Адамдардың ел ешінде қоныс аударуы, оған қоса одан тыс жерге шығуы көші-қон деп аталады.

«Көші-қон» сөзі латын тілінің түбіріне ие (migratio) және ол қоныс аудару, көшу деген

мағынаны білдіреді [1, 160 б.]. Бірақ «қоныс аудару» мен «көшу» ұғымдары ұқсамайды және әр түрлі мағынаға ие. Ғылыми ортада бұл ұғым мазмұнына қатысты нақты көзқарас жоқ екенін айта өту керек.

Көші-қон – бұл халықаралық шекара арқылы немесе ел ішінде қоныс аудару процесі, қандай да себеп болмасын кез келген қозғалыстың түрін қамтиды. Көші-қон бүкіл әлемде адамдардың қоныстануына әкелді. Мыңдаған жылдар бойы адамдар бір территориядан екіншісіне, бір континенттен екіншісіне қоныс аударды. Қазіргі уақытта

әлемнің бейнесі осы көші-қон процестерінің нәтижелерін көрсетеді.

Зерттеудің өзектілігі. ХХ ғасырда. халықтың көші-қон процесі кең ауқымға жетті. Біріккен Ұлттар Ұйымының экономикалық және әлеуметтік мәселелер департаментінің халық бөлімі қазіргі уақытта әлемде 214 миллион адам тұрады деп есептейді, оның 8 миллиарды туған жерінде тұрады [2, 70-бет]. Егер барлық Халықаралық мигранттар өз мемлекеттерінде, бұл әлемдегі алтыншы ірі ел болар еді.

БҰҰ болжауына сәйкес, 2050 жылға қарай әлем халқының саны 2 миллиардқа ұлғаяды — яғни 7,7 миллиардтан 9,7 миллиардқа дейін, ал ғасыр соңында, туу деңгейінің төмендеуіне қарамастан 11 миллиардқа жуық адамды құрайтын шыңға жетеді. Болжауларға сәйкес осы кезеңде дүние жүзі бойынша тұрғылықты жер ретінде қалаларды таңдайтын адамдар саны ұлғаймақ, оған қоса 5 жасқа дейінгі балалар саны 65 және одан да жоғары жастағы ересектерге жол бермек.

2050 жылға қарай жаһандық халық санының өсуінің жартысы келесі тоғыз елдің үлесіне тиесілі болмақ деп күтілуде: Үндістан, Нигерия, Пәкістан, Конго Демократиялық Республикасы, Эфиопия, Танзания, Индонезия, Египет және АҚШ (кему ретімен). Сахараның оңтүстігіне қарай Африка мемлекеттеріндегі халық саны екі есеге артуы мүмкін болса, Еуропада оның саны азаймақ.

Әлемдегі көші-қон үрдістерінің ерекшелігі ретінде адамдардың бір орында тұрмайтынын айтуға болады. Бұл жағдайға бірнеше себептер бар, өмір сүру үшін жақсы жер іздеу, білім алуға қатысты көші-қон және ең маңыздысы және бақылауға келмейтін соңғы кезде күрт өскен ұзаққа созылған қақтығыстар нәтижесінде пайда болатын көші-қон. Ұзаққа созылып жатқан қақтығыстардың салдарынан өз үйлерін тастап кетіп жатқандардың саны артуда. Соңғы кездері климаттың өзгеруі, қоршаған ортаның жағдайының нашарлауынан тағы бір мәселе қосылады [3].

Мәселені тұжырымдау. Зерттеу үшін авторлар мақсат ретінде әлемдегі көші-қон үрдістерін зерттеуді алып отыр. Бұл мақсаттан келесідей міндеттер туындайды:

көші-қонның не екенін анықтау, көші-қон себептерін анықтау, ұзаққа созылған қақтығыстар нәтижесінде пайда болатын көші-қонды зерттеу, көші-қонның мемлекет үшін зардаптарын анықтау.

Зерттеу тарихнамасы

Батыстық ғалымдар. 1885 жылы Journal of the Statistical Society (1885) Эрнст Георг Равенштайнның «The laws of migration» («Көші-қон заңдары») тақырыбындағы мақаласы шықты, бұл халық көші-қонының батыстық зерттеушілеріне бастама болды. Автор мақалада өзінің мигранттардың классификациясын келтіреді: жергілікті (локальды) мигрант қала ішінде немесе әкімшілік аудан ішінде өзінің тұрақты жерін ауыстырады. Қысқа қашықтықта қоныс аударатын мигранттар және тағы басқа [4, 168 б.].

Көші-қонды зерттеуге өзінің теориясын жасаған тағы бір ғалым, Самуэль Стоффер. Оның мақаласы 1940ж. American Sociological Reviewда жарық көрді: «Аралық мүмкіндіктер: қозғалмалылық және қашықтық өзара әрекеттесу теориясы» (Intervening opportunities: a theory relating mobility and distance). Американдық әлеуметтанушының ойынша, екі нүктенің қашықтығы мен халық саны олардың арасындағы көші-қон ағынының негізгі анықтаушысы болып табылмайды.

«Белгілі бір қашықтықта қозғалатын адамдар саны ашылатын мүмкіндіктерге тура, ал кедергі келтіретін жағдайлардың санына кері пропорционалды». Стоффердің пікірі бойынша араласу мүмкіндіктері (intervening opportunities) — көші-қон үрдісіне кедергі келтіретін жағдайлар. Бұл көлік шығындары, көші-қонды болдыртпайтын жергілікті заңнамалар, мигранттардың көшіп келген жері туралы хабарсыздығы, жергілікті халықтың теріс көзқарастыңы және т.б. [5, 848 б.].

Тағы бір американдық ғалым, лингвист және филолог Дж.Кингсли Зипф Равенштайн заңдарына сүйене отырып, 1946 ж. American Sociological Review журналында қалалар

арасындағы көші-қонға қашықтықтың әсері зерттелген «The (P1 P2/D) Hypothesis: On the Intercity Movement of Persons» жұмысын жариялады. Ғалым осындай көші-қонды аз талпыныс немесе аз қарсылық принципімен түсіндіруге тырысты. Бұл принцип адамдардың нәтижеге жеткенде, олардың әрқашан олардан аз күш-жігерді талап ететін әрекеттерді таңдайтынын білдіреді. Зипф теориясына сәйкес бір қаладан екінші қалаға көші-қон ағынының шамасы қалалар арасындағы қашықтыққа байланысты, оған себеп жұмсалған ақша, күш және бастан кешірген қиындықтардың қашықтыққа қарай артуы болып табылады [6, 679 б.].

Көші-қон теориясын зерттеуге американдық әлеуметтанушы Эферетт С.Ли де елеулі үлесін қосты. 1966 ж. «Көші-қон теориясы» («A theory of migration») мақаласында ол тартатын және итеретін факторларға көңіл бөліп, Равенштайнның теориясын қайта тұжырымдады. Ли мигрантқа әсер ететін оң және теріс факторлардың екі тобы әрқашан келу және кету орнымен байланысты екенін атап өтті (мысалы, туыстарының жанында тұруға ұмтылу, көшу кезінде кездесетін қиындықтар) [7, 50 б.].

XX ғ. екінші жартысында көші-қонды зерттеуде назарында басқаларымен қатар дамушы мемлекеттер бар экономика ғылымы ерекшелене бастады. Көші-қон теориясына әмбебап адам максималды пайдамен және аз шығынмен әрекет ететін неоклассикалық экономикалық теория әсер етті. Соған сәйкес көші-қон ағындары еңбек нарығындағы сұраныс және ұсыныс арқылы реттелуі тиіс.

Ғалым Уильям Артур Льюис, Нобель сыйлығының лауреаты және ауылдық және қалалық секторларды бөлуді көздейтін екі секторлы экономикалық модельдің авторы, қарастырылып отырған тақырып аясында атап өтуге тұрарлық. Модель әсіресе үшінші әлем елдеріндегі өндіріс пен жұмыспен қамтудың өсуі аясында ауылдық жерлерден қала маңына көшуге бағытталған.

Фей, Рани, Харрис, Тодаро, Дорингер, Пиоре, Стиглиц сияқты ғалымдар авторлар

теориясын жасауға қатысты. Американдық экономистер Джон Харрис пен Майкл Тодаро көші-қон мәселесін бірінші орынға қойды. Оның жұмысы 1970 жылы американдық экономикалық шолуда «көші-қон, жұмыссыздық және даму: екі секторды талдау» («көші-қон, жұмыссыздық және даму: екі секторды талдау») атты мақаласында жарияланды. [8, 129 б.].

Көші-қон зерттеуіне өз үлесін қосқан тағы бір ғалым — АҚШты мәдени аудандастырудың авторы, американдық мәдени-географ Вильбур Зелински болды. Оның көші-қонды өту (мобильді) тұжырымы (демографиялық өтуге ұқсайды) 1971 жылы Америка географиялық қоғамының «Географиялық шолу» (Geographical review) журналында жарияланды. Автор жеке мобильділіктің өсуінде уақыт пен кеңістікте айқын құрылымдық заңдылықтар бар екенін және бұл заңдылықтар жаңғырту процесінің құрамдас бөлігі болып табылады [9, 220 б.].

1990 жылдары американдық әлеуметтанушы Д. Массей нәтижесінде халықаралық көші-қонның синтетикалық теориясы пайдаланалдыныңтайжәжірибелерді жинақтайтын халықаралық көші-қон теориясын жасады. Массей үшін көші-қон саяси, экономикалық, әлеуметтік өмірде кең интеграциялық үрдістердің, экономикалық өсудің салдары. Бұл теорияға сәйкесінше халықаралық ағында алға ұмтылу факторларға қарағанда жаюшы факторлар көбірек. Өз зерттеулерінің аясында ғалым табыстағы айырмашылық көші-қонды тудырушы негізгі фактор емес екенін дәлелдеп, анықтады. Басқа да жаһандану саласының мамандары секілді Массей отанмен, диаспорамен қарым-қатынасқа және ақша аударымдарына жауап беретін мигранттар құрған инфрақұрылымға (network) назар аударады [10, 145 б.].

Холлифилд пен К. Бреттелл антропологтардың пікірінше, мигранттардың мінез-құлқы олардың әлеуметтік, мәдени және гендерлік белгілері бойынша болжамды деп санайды. Оның көзқарасы бойынша, антропологтар көші-қон процесін мигранттың көзімен көруге тырысатын қауымдастықтар

мен мәдениетаралық салыстырулар жасауға көбірек қызығушылық танытады.

Дж. Холлифилд және К. Бреттелл көші-қонды зерттеу пәнін экономистер тұрғысынан қарастыра отырып, адамдардың ұтымды әрекет етіп, өзінің пайдалылығын барынша арттыруға ұтымды фактісінен шығады. Бұл антропология ғылымы мен әлеуметтану ғылымының «адам нанмен ғана өмір сүрмейді» деген тұжырымға қайшы келеді және әлеуметтік, мәдени орта да көшіп қону туралы шешімге әсер етеді. Америкалық ғалымдардың зерттеулеріндегі маңызды ой, Дж. Холлифилд и К. Бреттелл америкалық ғалымдарды салыстырмалы сауалнамалар арқылы миграцияны зерттеуге шақыруы. Осындай зерттеулер еуропалық ғылыми мекемелерінде кеңінен таралған. Олар әртүрлі құбылыстардың салыстырмалы (сандық) маңыздылығын анықтауға және айналыстардың байланысын ашуға мүмкіндік береді [11].

Гендерлік сұрақтар көші-қон теориясын зерттеудегі ең маңызды заманауи бағыт болып табылып отыр. XX ғ. соңына дейін халық миграциясы жыныстық ерекшеліктеріне байланысты қарастырылмады, өйткені зерттеудің басты назары негізінен көші-қонның қатысушыларына емес, механизмдерге аударылды. Негізінен әйелдердің көші-қонын қарастыратын, гендерлік зерттеудің бастамасы, 1960–70 жылдардағы феминистік қозғалыстың белең алуымен байланысты. Зерттеушілер кездестірген алғашқы мәселелердің бірі еңбек мигрантының бет-бейнесі ер адаммен байланысты дегенмен Равенштайн заңдарына сүйенетін болсақ әйелдер көші-қонға көбірек бейім екен. Әртүрлі деректерге сай халықаралық көші-қон құрылымындағы әйелдердің үлесі шамамен 50 % шамасында ауытқиды [12, 15 б.].

Жіктеу сипаттамасына келетін болсақ, көші-қон қозғалысының себептері экономикалық, саяси, экологиялық, рекреациялық, туыстық, этникалық және басқалар болуы мүмкін.

Саяси көші-қонның себептері соғыс, революция және қарулы қақтығыстар, саяси

депортация және т.б. Экономикалық көші-қонның себептері өмір сүру деңгейінің төмендігі, ақша табуға және жоғары жағдайда өмір сүруге деген ұмтылыс және т. б. болуы мүмкін. Еңбек көші-қоны келу елінде мигранттың жұмыс күшін «сатады» (көбінесе мигрант жұмыс істеуге келген елде қалады), ал «жібек құрттары» шетелде тек өз елінде сатылатын тауарларды сатып алады. Еңбек көші - қонының тағы бір біліктілігі-біліктілігі төмен және жоғары білікті жұмыс күшінің көші-қоны. Көші-қон терминінің тағы бір түрі – бұл әлемнің жеке аймақтардағы қоршаған ортаның апатты жағдайынан (су тасқыны, шөлейттену, антропогендік экологиялық апаттар — аумақтың радиациялық ластануы және т.б.) туындайтын экологиялық миграция.

Туыстық көші-қон — бұл отбасылық себептерге байланысты пайда болған көші-қон, отбасын біріктірумен байланысты.

Рекреациялық көші-қон — бұл демалыс немесе туризм мақсатындағы аумақтық қозғалыс. Этникалық көші-қон — бұл жекеленген халықтардың, этникалық топтардың аумақтық қозғалысы: өз тарихи отандарына көшуі (немістердің ГФР-ге, еврейлердің Израильге), сондай-ақ қоныстанған мекендеріне көшіру (қырым татарлары, КСРО кезіндегі шешен халқы және т.т.с.).

Халықтың миграциясы ұзақ мерзімді (қайтымсыз) және қысқа мерзімді (маусымдық және уақытша) болуы мүмкін, бұл мигранттың болмауының ұзақтығына және оның қоныстанған жерлерде болу ұзақтығына байланысты болады. [13, 18 б.].

Көші-қон заңнамасының талаптарын сақтау мақсатында көші-қон екі бөлікке бөлінеді: заңды және заңсыз. «Заңсыз көші-қон-бұл шетелдік азаматтар мен азаматтығы жоқ адамдардың келуін, транзитін, болуын және кетуін реттейтін белгілі бір елдің заңнамасын бұзу нәтижесінде пайда болатын көші-қон».

Халықтың көші-қоны күрделі және әртүрлі себептер мен факторлардың әсерінен болады. Бұл факторлар келесі топтарға бөлінеді.

1. Объективті факторлар:

а) шыққан елдерінен келген мигранттарды ынталандыратын факторлар: кедейлік, аштық, өмір сүру деңгейі мен жалақының төмендігі, дамушы елдердегі халықтың көптігі, жұмыссыздықтың жоғары деңгейі, экологиялық апаттар, соғыстар, қақтығыстар, қудалау және т. б.;

б) баратын елдердегі тарту факторлары: жоғары өмір сүру деңгейі мен жалақы, дамыған және белсенді дамушы елдерде жұмыс күшіне үлкен қажеттілік, жұмысқа орналасу мүмкіндіктері, қауіпсіздік, дамыған елдерде өз жұмыс күшінің жетіспеушілігі, қолайлы табиғи-климаттық жағдайлар және т. б.;

в) Ақпараттық технологиялар, Интернет, бұқаралық ақпарат құралдары;

д) коммуникация факторлары: елдер арасындағы көлік байланыстарын дамыту, көлік және коммуникация шығындарын төмендету.

2. субъективті факторлар:

а) психологиялық көзқарастар, құндылық бағдарлары;

б) қажеттіліктердің болуы: жұмыспен қамту, қаржылық жағдайдың жақсаруы, жайбарақаттық, әлемді тану, білім деңгейінің жоғарылауы, отбасылардың бірігуі және т. б., сондай-ақ оларды көші-қонсыз қанағаттандыру мүмкіндіксіздігі;

в) жеке байланыстардың болуы, шетелде көші-қон тәжірибесі және т.б. [14].

Осылайша, халықтың көші-қоны әлемнің барлық елдерін қамтитын күрделі әлеуметтік құбылыс ретінде қарастырылады. Бұл әлеуметтік өмірдің әртүрлі аспектілеріне әсер ететін белгілі бір аймақтың тұтастай алғанда мемлекеттің халық санының сандық және сапалық өзгерістеріне әкеледі.

Көші-қон-бұл адамдардың кеңістіктегі механикалық қозғалысы ғана емес, бұл күрделі және көп қырлы әлеуметтік процесс. Кез-келген тенденция сияқты, бұл бір ретті құбылыстардың жиынтығы. Соңғы онжылдықтарда қарқын алып келе жатқан жаһандану процестері халықтың көші-қонына, сәйкесінше оны зерттеуге

қатты әсер етту. Жаһанданушылардың пікірінше, капиталдың қарқынды қозғалысы интернационалданудың белгісі ретінде көші-қонның жаһандану белгісіне айналдыратын үнемі адамдардың қозғалысын тудырады. Осындай көші-қон ағындары тауарлар мен капитал қозғалысымен бірге шекаралардың жоюына және мемлекеттердің егемендігінің әлсіреуіне ықпал етеді.

Көші-қон процесінің ерекшелігі-белгілі бір үнемі өзгеріп отыратын кезеңдердің болуы. Бірінші кезең-көші-қон сипатын анықтайтын себептер мен жағдайлардың пайда болуы; екінші кезең-өз елінен кету, транзиттік елдерден өту және межелі елге кіру; үшінші кезең-тіркеу, жұмысқа орналасу, қабылдаушы қоғамға кіру, азаматтық алу немесе межелі елге оралу; үшінші кезең-тіркеу, жұмысқа орналасу, қабылдаушы қоғамға кіру, азаматтық алу немесе тағайындалған елге оралу; үшінші кезең - тіркеу, жұмысқа орналасу, қабылдаушы қоғамға кіру, азаматтық алу немесе тағайындалған елге оралу. Отан. Барлық кезеңдер бір-бірімен тығыз байланысты және өзара тәуелді. Көші-қонды жөнелтуші елдер мен қабылдаушы елдердің қоғамдық өмірінің әртүрлі салаларына әсер ететін күрделі әлеуметтік процесс ретінде түсіну көші-қон процестерін басқару тетігінің дұрыс жұмыс істеуі үшін маңызды.

Қорытынды

Бір жарым ғасыр бойы нәтижесінде көптеген теориялар пайда болған көші-қон батыс ғалымдарының зерттеулерінің назарында болды. Бұл құбылыстың зерттеуге деген тұрақты қызығушылық көші-қонның қоғам өміріндегі рөлінің одан әрі күшеюін көрсетуі мүмкін.

Ілімдерде белгілі бір сабақтастықты байқай аламыз — авторлар өз зерттеулерінің негізіне алдыңғы ғалымдардың тәжірибесін алады, көпшілігі Равенштейннің тарту және итермелеу факторларымен және оның заңдарымен әрекет етеді. Батыс көші-

қон теориясы өзінің даму барысында 1960 жылдардағы математикалық модельдер, жаһандану, гендерлендіру және т.ю. Сияқты жалпы ғылыми тенденцияларға жауап береді. Батыс көші-қон мектебінің дамуы Африкада, Оңтүстік-Шығыс Азияда, Ресейде және т.б.

жергілікті мектептердің реңін белгілейді. Әр жыл сайын дүниежүзі халқының мобильділігі артып, көші-қон көлемі ұлғайы жатыр, бұл оларды зерттеуге және жаға көші-қондық теориялардың пайда болуына алғышарттар жасайды.

Әдебиеттер тізімі

1. Юдина Т. Н. Миграция: словарь основных терминов / Т. Н. Юдина. – Москва: Изд-во РГСУ, 2007. – 472 с.
2. Федорако А. Миграция населения: понятие, причины, последствия // Журнал международного права и международных отношений. – 2012. – № 4. – С. 3-11.
3. Демографические изменения. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.un.org/ru/un75/shifting-demographics> (дата обращения 18.11.2022).
4. Ravenstein E. The Laws of Migration // Journal of the Statistical Society. – 1885. – № 46. – P. 167–235.
5. Stouffer S. Intervening Opportunities: A Theory Relating Mobility and Distance // American Sociological Review. – 1940. – № 5. – P. 845–867.
6. Zipf G. The (P¹P² / D) hypothesis: on the intercity movement of persons // American Sociological Review. – 1946. – № 11. – P. 677–686.
7. Lee E. A Theory of Migration // Demography. 1966. № 3. P. 47–57 Статья.
8. Harris J., Todaro M. Migration, Unemployment, and Development: A Two-Sector Analysis // The American Economic Review. – 1970. – № 60. – P. 126–142.
9. Zelinsky W. The Hypothesis of the Mobility Transition // Geographical Review. – 1971. – № 61. – P. 219–249.
10. Massey D. A Synthetic theory of international migration // World in the mirror of international migration. – 2002. – № 10. – P. 143–153.
11. Migration Theory: Talking across discipline(Ed. by Caroline B. Brettell and James F. Hollifield. Routledgeю Taylor & Francis Group, London. – 2000.
12. Oishi N. Gender and Migration: An Integrative Approach // The Center for Comparative Immigration Studies CCIS University of California working paper. – 2002. – № 49. – P. 1–18.
13. Попова А.Х. Методологические особенности изучения миграции населения: учеб. пособие / А. Х. Попова, Ф. Х. Абаева, В. Н. Чапек. — Орджоникидзе: РИО ООГУ, 1986. – 30 с.
14. Василенко П.В. Зарубежные теории миграции населения // Псковский регионологический журнал. 2013. № 16. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnye-teorii-migratsii-naseleniya> (дата обращения: 06.12.2022).

Л.Б. Коригова, Е.Ф. Сергазин, Д.Г. Нурпеисова

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Эволюция миграционных процессов в мире: исследования западных учёных

Аннотация. В статье авторы рассматривают эволюцию миграционных процессов, определяют значение термина миграции. Миграционная проблематика – одна из самых актуальных в мире, ею сложно управлять, есть много факторов, которые влияют на миграцию. Еще одна сложность заключается в том, что не существует ни единства в понимании ее сущности, ни единых подходов к ее изучению.

В исследовании авторы описывают классификационный признак причин миграционных перемещений, среди которых могут быть экономические, политические, экологические, рекреационные, род-

ственные, этнические и другие причины. В статье делается акцент на исследованиях западных учёных, в результате чего возникло множество теорий. Интерес к вопросам миграции возрастает, что подтверждает актуальность выбранной темы и усилении влияния глобализационных процессов в мире на миграционные процессы.

В заключении, авторы приходят к выводам, что в западных исследованиях прослеживается определённая преемственность — большинство ученых в своих трудах опираются на опыт предыдущих исследователей, многие оперируют притягивающими и выталкивающими факторами.

Ключевые слова: миграция, миграционные процессы, глобализация, беженцы, вооруженные конфликты.

L.B. Korigova, E.F. Sergazin, D.G. Nurpeisova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Evolution of migration processes in the world: studies of Western scientists

Abstract. In the article, the authors consider the evolution of migration processes and define the meaning of the term migration. Migration issues are one of the most pressing in the world, it is difficult to manage, and there are many factors that affect migration. Another difficulty lies in the fact that there is neither unity in understanding its essence, nor common approaches to its study.

In the study, the authors describe the classification feature of the causes of migration movements, which may include economic, political, environmental, recreational, family, ethnic, and other reasons. The article focuses on the research of Western scientists, resulting in many theories. Interest in migration issues is growing, which confirms the relevance of the chosen topic and the increasing influence of globalization processes in the world on migration processes.

In conclusion, the authors come to the conclusion that there is a certain continuity in Western research - most scientists in their works rely on the experience of previous researchers, and many operate with pull and push factors.

Keywords: migration, migration processes, globalization, refugees, armed conflicts.

References

1. Yudina T. N. Migraciya: slovar' osnovnyh terminov [Migration: Dictionary of Basic Terms]. (Izd-vo RGSU, Moscow, 2007, 472 p.), [in Russian].
2. Fedorako A. Migraciya naseleniya: ponyatie, prichiny, posledstviya. Zhurnal mezhdunarodnogo prava i mezhdunarodnyh otnoshenij No. 4. 2012 [Migration of Population: Concept, Causes, Consequences. Journal of International Law and International Relations]. P. 3-11, [in Russian].
3. Demograficheskie izmeneniya [Demographic changes]. Available at: https://www.un.org/ru/un75/shifting-demographics_elektronnyj_resurs [in Russian]. (accessed 18.11.2022).
4. Ravenstein E. The Laws of Migration. Journal of the Statistical Society. 1885. No. 46. P. 167–235.
5. Stouffer S. Intervening Opportunities: A Theory Relating Mobility and Distance. American Sociological Review. 1940. No. 5. P. 845–867.
6. Zipf G. The (P¹P² / D) hypothesis: on the intercity movement of persons. American Sociological Review. 1946. No. 11. P. 677–686.
7. Lee E. A Theory of Migration. Demography. 1966. No. 3. P. 47–57.
8. Harris J., Todaro M. Migration, Unemployment, and Development: A Two-Sector Analysis. The American Economic Review. 1970. No. 60. P. 126–142.
9. Zelinsky W. The Hypothesis of the Mobility Transition. Geographical Review. 1971. No. 61. P. 219–249.
10. Massey D. A Synthetic theory of international migration. World in the mirror of international migration. 2002. No. 10. P. 143–153.
11. Migration Theory: Talking across discipline(2000) Ed. by Caroline B. Brettell and James F. Hollifield. Routledge.Taylor & Francis Group, London. 2000.

12. Oishi N. Gender and Migration: An Integrative Approach. The Center for Comparative Immigration Studies CCIS University of California working paper. 2002. No. 49. P. 1–18.

13. Popova A.H. Metodologicheskie osobennosti izucheniya migratsii naseleniya: ucheb. posobie [Methodological features of the study of migration of the population: textbook]. (Ordzhonikidze, RIO OOGU, 1986, 30 p.), [in Russian].

14. Vasilenko P.V. Zarubezhnye teorii migratsii naseleniya. Pskovskij regionologicheskij zhurnal [Foreign theories of population migration // Pskov Regional Journal]. 2013. No.16. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnye-teorii-migratsii-naseleniya> [in Russian]. (accessed 06.12.2022).

Авторлар туралы мәлімет:

Коригова Людмила Батыровна – аймақтану кафедрасының докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Сергазин Ерболат Фаттахович – Ph.D., саясаттану кафедрасының доцентінің м.а., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Нурпеисова Даяна Галықызы – Аймақтану кафедрасының магистранты. Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Korigova Lyudmila Batirovna – Ph.D. student, Department of Regional Studies, Faculty of International Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Sergazin Erbolat Fattakhovich – Ph.D., acting Associate Professor of the Department of Political Science, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Nurpeissova Dayana Galykzy – Master student, Department of Regional Studies. L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.